

Un exemple de traducció social: la literatura romaní a Eslovènia

per Marjan Strojan

Quan parlem de traducció donem per fet que ens referim a les diverses permutacions que es fan entre les llengües perquè estableixin una comunicació entre si. Ara bé, dins d'aquests intercanvis interlingüístics tenen lloc tot un seguit d'altres activitats traductològiques de categories diferents, la més important de les quals podríem anomenar «traducció social».

Es tracta del procés que consisteix a passar informació d'un grup a un altre per fer-la comprensible al receptor. Un exemple d'aquesta mena de traducció és la transició entre les pràctiques pròpies de l'oralitat i les de la literatura, cosa que canvia de manera substancial la naturalesa mateixa de l'acte verbal que implica aquesta transició. Convertir un acte verbal performatiu en un text és un exemple de traducció social.

Hi ha un cas en què encara tenen lloc aquesta mena de processos: el cas de la literatura romaní a Eslovènia.

El poble gitano, provinent del nord de l'Índia, va arribar a l'imperi Bizantí a través de l'Iran i el Caucas al principi del segle XI. Al començament del segle següent ja s'havien establert a l'Àsia Menor i van aparèixer els seus primers assentaments a la regió que avui coneixem com a Romania i els Balcans. Al segle XIV a Ragusa, l'actual Dubrovnik, eren ciutadans lliures, tot i que ocupaven un nivell molt baix en l'escala social; en canvi, a Kosovo, Moldàvia i Valàquia van ser esclavitzats. Al segle XVI, el naixement de l'estat nació a Europa va comportar que s'estengués la intolerància cap a ells. França i Anglaterra els van prohibir l'entrada i van ser expulsats de Suècia, Dinamarca i Portugal. Durant el segle XVII, molts països europeus van adoptar polítiques punitives envers els gitans, com ara restriccions en el comerç i en l'emplaçament dels seus assentaments, limitacions en el dret de reunió o la prohibició de la seva llengua i dels seus vestits tradicionals. Al segle XVIII, a l'imperi austrohongarès els nens gitans eren apartats dels seus pares i criats per altres famílies, una pràctica que en alguns països es va mantenir fins al segle XX. Malgrat tot, l'abolició de l'esclavitud i el reconeixement dels drets humans al segle XIX van suposar a tot Europa una millora general en el tracte que rebien, fet que no va durar gaire temps. La darrera part del segle XIX i la primera del segle XX es van caracteritzar per les teories de l'eugenèsia, que van culminar en l'extermini de mig milió de gitans als camps nazis. Com a conseqüència d'això, després de la Segona Guerra Mundial, en alguns països on els gitans eren considerats víctimes de la persecució nazi, com és el cas de la Iugoslàvia de Tito, la majoria van passar a estar millor del que estaven abans i del que van estar després.

La caiguda del comunisme als països de l'est i del centre d'Europa va tenir conseqüències negatives

molt importants per a la població gitana. El ressorgiment del nacionalisme va comportar atacs racistes, sovint emparats pel permís semioficial de l'estat; els països que havien format part de l'antiga Iugoslàvia no van ser-ne una excepció. Tot i que els gitanos han viscut al territori de l'actual Eslovènia des del segle XV i els seus noms apareixen en diversos registres de naixements, defuncions i matrimonis des del segle XVII, avui dia encara els consideren una nosa per a la societat. La llei actual els atorga l'estatus de «grup minoritari objecte d'especial protecció», però les autoritats eslovenes fan una distinció entre els gitanos autòctons i els no autòctons; és a dir, entre els que han viscut tradicionalment a Eslovènia i els que han arribat en els darrers temps, en gran part a causa de la desintegració de Iugoslàvia. Aquesta distinció fa que no se sàpiga amb claredat de quin nivell de protecció gaudeix cadascun, i ha estat utilitzada per algunes autoritats locals per ajornar la presa de mesures que portin a una millora de la situació. Els gitanos pràcticament no tenen representació en els assumptes públics en l'àmbit nacional. A diferència d'altres grups minoritaris com els italians o els hongaresos, els gitanos no ocupen cap escó al Parlament eslovè. Només hi ha una Comissió per a la Protecció del Poble Romaní, i una vintena de municipis amb concentracions altes de població gitana estan obligats a tenir un regidor d'aquesta ètnia.

La majoria dels gitanos que viuen a Eslovènia es concentren en dues regions del nord-est i del sud-est: Prekmurje i la Baixa Carniola; concretament, a les zones de Bela Krajina i Suha Krajina. També hi ha una petita comunitat de sintis al nord-oest del país. A més, els gitanos també viuen a les principals ciutats eslovenes, com Ljubljana, Maribor, Velenje o Celje. Pel que fa a les xifres, el cens de població del 2002 registrava 3.246 gitanos a Eslovènia, equivalents a menys del 0,2% de la població total del país. El cens, però, només recull els gitanos que s'hi inscriuen com a membres d'aquesta ètnia. Segons les estimacions no oficials, es calcula que el nombre real de ciutadans gitanos és entre tres i quatre vegades superior al del cens (STROPNIK, Nada. *Promoting Social Inclusion of Roma, A Study of National Policies*. Ljubljana: Institute for Economic Research, 2011). La major part dels gitanos, sobretot els que viuen al sud del país i a les grans ciutats o als seus voltants, pateixen greus mancances materials. Viuen en condicions precàries, normalment en assentaments informals, i estan exclosos de molts àmbits de la vida social i econòmica. En els darrers anys, les autoritats han fet passos per millorar-ne la situació, entre els quals destaquen els projectes d'habitatge i d'educació; però, malgrat aquests avenços, la pobresa continua sent generalitzada. S'estima que la taxa d'atur entre la població gitana és del 80%, principalment a causa del baix nivell d'educació i de la discriminació oculta. Com a norma general, els nens gitanos només acaben la primària, si és que l'acaben, i fins i tot en aquests cursos els separen en grups d'estudi especials que solen rebre ensenyament d'un nivell inferior. La taxa de criminalitat als assentaments gitanos és per damunt de la mitjana, però en aquest cas les estadístiques fan referència principalment a delictes menors; tot i això, també s'hi inclouen les pràctiques socials il·legals tradicionalment relacionades amb la població gitana, com ara el tràfic de persones, la venda de nens o els matrimonis pactats de noies menors d'edat, tots considerats crims greus.

Malgrat que no són gaires, encara hi ha àmbits de la vida pública en què els gitanos tradicionalment gaudeixen d'una gran representació; el més important és, sens dubte, la vida cultural del país; la seva música (i el folklore en general) juga el paper principal en la percepció que la resta de la població té de la presència cultural gitana a Eslovènia. Pel que fa a la literatura, que és el tema que avui ens ocupa, no gaudeix ni de bon tros de tanta visibilitat; la majoria de la població ni tan sols sap que existeix, excepte en els casos, és clar, en què s'adapta o es tradueix a l'eslovè.

La cultura romaní apareix en la tradició literària eslovena com un repertori permanent de personatges i costums, generalment en forma de subjectes estereotipats en les històries d'amor. El mateix passa en la seva representació als mitjans de comunicació, en què la temàtica i l'estructura dels reportatges contribueixen a fomentar el discurs discriminatori, perquè fan servir el que es coneix com a «llenguatge del carrer» per presentar la interpretació predominant dels fets que porta

a la discriminació ètnica (vegeu ERJAVEC, Karmen. *Media Representation of the Discrimination against the Roma in Eastern Europe: The Case of Slovenia*, 2001).

A Eslovènia, la creativitat literària dels gitanos no va esdevenir una realitat fins al segle XX (vegeu DJURIĆ, Rajko. Jožek Horvat-Muc, *Zgodovina romske književnosti*, Murska Sobota, 2010). Tot i això, els autors i antologistes romanís ens han deixat un grapat de títols; ara bé, pel que he pogut llegir, gairebé cap no es pot igualar a res del que es troba recollit a l'antologia *The Roads of the Roma: A PEN Anthology of Gypsy Writers*, de Siobhan Hancock i Siobhan Dowd, publicada l'octubre del 1998 dins la sèrie del PEN Americà dedicada a les literatures amenaçades, o bé a les antologies bosnianes i sèrbies de poesia romaní. Malgrat tot, a Iugoslàvia, alguns autors com Milan Begović, Nikolaj Velimirović o Velimir Živojinović-Massuka, entre d'altres, van explotar i popularitzar els temes i els motius de la cultura romaní entre les poblacions majoritàries.

En la literatura eslovena moderna trobem un cas similar en la figura de Feri Lainšček, autor de la novel·la *Namesto koga roža cveti*, publicada l'any 1992 i traduïda a l'anglès per Tamara M. Soban amb el títol *Instead of whom does the flower bloom* (2002), de la qual es va fer una pel·lícula (*Halgato*, dirigida per Andrej Mlakar el 1994). El llibre també es va traduir a l'alemany (1994), al croat (1998) i al txec (2005), i continua sent una de les obres de ficció d'aquesta mena més populars d'Eslovènia, cosa que també es deu al tema central de la banda sonora de la pel·lícula, que porta el mateix títol que la novel·la i que va escriure i interpretar el conegut cantant de balades eslovè Vlado Kreslin.

Tot i que aquesta novel·la es va convertir, sens dubte, en un èxit editorial, si tenim en compte l'argument, els personatges i el paper que tenen en la història, veurem que, a banda de la seva moderna tècnica narrativa, no hi ha gairebé res que la diferenciï dels contes d'amor traslladats a un escenari modern que es van escriure a tot arreu durant l'enorme èxit de l'anomenat «realisme màgic», amb el violí de Halgato, el protagonista, com a objecte central de la narració.

Potser és significatiu que precisament aquest instrument musical també sigui el protagonista d'una de les primeres obres de teatre en llengua romaní a Eslovènia, *Violina/Hegeduva*, escrita el 2002 per Jožek Horvat-Muc, l'autor romaní més prolífic del país; entre les seves obres destaquen dos reculls anteriors d'obres teatrals, un poemari (2006), un recull de contes romanís (1999) i diversos articles sobre la llengua romaní. L'escriptor Slobodan Nežirović va publicar un recull de rondalles i cançons (*Romane paramiče taj romane gilja*, 2008), que contribueix a mantenir viva la tradició oral romaní, des dels mites sobre la creació que pertanyen a la cultura popular romaní, en què es presenten els seus éssers supremes Beng i Devel, fins a personatges tipus com la bonica gitana Ajša, i que fins i tot inclou algunes llegendes actuals.

Mentre que les publicacions d'aquesta mena estan destinades principalment als espectadors i als lectors gitanos, també hi ha, és clar, molts altres reculls similars adreçats als lectors eslovens, especialment als nens. És el cas dels llibres de Madalin Brezar, el qual, juntament amb la seva germana Marina, també és autor del diccionari romaní-eslovè (2008). Per descomptat, també trobem un gran nombre de traduccions al romaní de clàssics eslovens, entre les quals destaca la versió dels poemes del gran poeta romàntic d'Eslovènia France Prešeren (*Džilavani buti i džilava*, 2006), traduïda pel poeta romaní Rajko Šajnović, traductor també d'un grapat de rondalles eslovenes al romaní.

La majoria dels casos esmentats són fruit, sens dubte, d'esforços individuals, molts dels quals han rebut, els darrers anys, suport tècnic i ajuda econòmica de la Unió Romaní d'Eslovènia. Fundada l'any 1996, la Unió Romaní està formada per vint-i-dues associacions repartides pel territori eslovè, a les regions del sud-est Pomurje, Posavje i Bela Krajina i a les regions d'Alta Carniola. Dins de la Unió Romaní, el Fòrum de Dones Romanís és molt actiu i el ROMIC (Centre d'Informació Romaní,

segons les sigles en anglès), amb el seu estudi de ràdio, constitueix un punt d'informació i de contacte fonamental per a la comunitat gitana d'Eslovènia. La Unió Romaní també publica el diari mensual *Romano Them - Romski Svet (Món Romaní)* en eslovè i en romaní. A més, s'emeten regularment programes de ràdio i televisió nacionals en llengua romaní, els quals també presenten notícies sobre les activitats literàries romanís.

Tot el que he explicat fins ara és només un tastet de l'activa producció literària romaní a Eslovènia, que tot just ara comença a florir gràcies als esforços d'autors com aquests. Però el que m'agradaria remarcar és que ens trobem davant de l'inici del fenomen cultural que té lloc quan una literatura passa de la fase oral a una tradició literària moderna plenament desenvolupada. I el fet de poder ser testimonis d'un procés d'aquesta mena avui dia és extraordinari.

Malgrat tot, quan ens fixem en cadascuna de les obres per separat, veiem que la gran majoria de la producció literària romaní és el que podríem anomenar «literatura d'arrels», és a dir, les obres de gitanos que ja no viuen com a tals, sinó que, per mitjà de l'educació que han rebut i d'altres processos d'assimilació, s'han adaptat a l'estil de vida majoritari de la societat. En termes sociològics, des del desarrelament busquen les arrels, i volen inculcar als seus la importància de les tradicions i els valors de la comunitat, especialment als més joves, amb qui comparteixen el mateix destí.

Així, doncs, ens trobem davant d'una literatura de transició, i per donar-li la importància cultural que li pertoca, caldria que les habilitats i els esforços dels autors i dels editors, com també dels estudiosos i de les institucions del coneixement, se centressin en les tradicions orals vives; malauradament, però, encara queda molta feina per fer tant en la fixació de l'objectiu com en la intensitat del treball. Si no som capaços d'identificar la part més important de la literatura romaní com el que és, una traducció social a la literatura eslovena, correm el risc de no arribar a copsar-ne mai l'autèntic significat.

Trobada del Comitè de Traducció i Drets Lingüístics a Barcelona, del 21 al 23 d'abril del 2015.

Traduït per Maria Bosom